

עיון מחודש בעניין "האי צורבא מרבנן דמרחמין ליה בני מתא"

הגמרא בכתובות (קה, ב) מביאה את דברי אביי המפתיעים: "האי צורבא מרבנן דמרחמין ליה בני מתא, לאו משום דמעלי טפי, אלא משום דלא מוכח להו במילי דשמיא". לפנינו קביעה פסקנית לפיה אהבת בני המקום לרבם איננה מלמדת על מעלתו של הרב, כי אם היא להיפך - היא סימן מובהק לכך שרב המקום אינו ממלא את תפקידו, ואינו מוכיחם על חטאיהם. והסביר את הדברים אחד מגדולי החסידות: "דמעליותא הוא לרב העיר כשכל אנשי העיר שונאים אותו, שמזה ניכר שהוא ירא שמים, וכל מה שנתגדל השנאה עליו יותר ויותר מאנשי העיר יותר יש ראה על יראתו וטוב לבו". אין אלו דברי דרשנות בעלמא; מי לנו גדול מרבנו החתם סופר, שהעיד שדברי הגמרא הללו מתאימים למציאות שמוכרת לו:¹ "דהכלל הוא דלצדיק אין שלום עם בני עירו, כיון שצריך להוכיח אותם תמיד על מעשיהם הרעים, ועל כן שונאים אותו. כמו דאשכחן בגמרא (שבת קנג, א) גבי רבה דסני להו בני פומבדיתא משום שהיה מוכיח אותם. וכן הוא מעשים בכל יום". בדומה לכך כתב בימינו רבי מנשה קליין האדמו"ר מאונגוואר² ביחס לחיכוכים קשים שנוצרו בימינו בין רב לבין בני יישובו על רקע תוכחותיו המרובות עליהם, שהרב נוהג כשורה, וראייתו מרבה ש"היו בני עירו שונאים אותו" בגלל תוכחותיו.

אולם האמת היא שקשה לקבל הבנה זו כפשוטה, לפיה אביי משבח הנהגה רבנית הדומה לזו של רבה מול בני פומבדיתא³. זאת משום שבגמרא בשבת אביי אינו מתאר את שנאתם של בני פומבדיתא לרבם כמעלה של רבם, אלא כמציאות בעייתית ביותר, מציאות שבה יש לחשוש שמא רב זה כלל לא יזכה לחלק בעולם

1 אני מודה מקרב לב לידידי הרב אפרים אורן על הלימוד המשותף של רבים מהמקורות שבמאמר.

2 רבי דוד שלמה אייבשיץ, ערבי נחל, ויקרא אמור דרוש ד.

3 ליקוטים מכת"י על התורה, בתוך ספר זכרון לחתם סופר, עמ' פ. וכן כתב במקום אחר כי שלום שמקורו בכך שהרב איננו מוכיח את בני קהילתו "במילי דשמיא, הנה זה השלום אינו טוב וסופו רעה רבה", ע"י חתם סופר על התורה, פרשת בעלתוך, עמ' מ.

4 שו"ת משנה הלכות חלק י סימן רסח.

5 הרב מימון אף טען כי אביי אמר מימרתו זו "לכבוד רבו, שידע את גדולתו", ראו בספרו "אביי ורבה - תולדותיהם ומסכת מאמריהם וסוגיותיהם בהלכה ובאגדה", עמ' יח הערה 29 שם. בדומה לכך טען הרב בנדיקט ש"ש להניח שאמר את הדברים הללו בקשר ליחסים שבין רבה לבין אנשי פומבדיתא, ראה בספר "מרכז התורה בפרובאנס" עמ' 259.

הבא, וזאת בהתאם לדברי המשנה (אבות ג, י) "כל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו". כיצד ייתכן, אם כן, שאביי ישבח הנהגה זו, ויצגי אותה כהנהגה הראויה והנדרשת?

שאלה זו מתחזקת לנוכח העיון בדברי אביי במקומות נוספים, שבהם העמיד את 'דעת הבריות' כיסוד מרכזי במשנתו החינוכית. כך בברכות (יז, א) דרש אביי להציב את רדיפת השלום במרכז העשייה הרבנית: "מרגלא בפומיה דאביי: לעולם יהא אדם ערום ביראה, מענה רך משיב חמה, ומרבה שלום עם אחיו ועם קרוביו ועם כל אדם, ואפילו עם נכרי בשוק, כדי שיהא אהוב למעלה ונחמד למטה, ויהא מקובל על הבריות". ובמסכת יומא (פו, א) קובע אביי שההערכה הציבורית כלפי החכם קובעת את יחס שמים כלפיו: "היכי דמי חילול השם?... אביי אמר: כדתינא: ואהבת את ה' אלהיך - שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו... ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר: ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר...". על פניהם אין כל הדברים האלו מתיישבים עם דבריו של אביי על רבו רבה ויחסם של בני פומבדיתא אליו, ויש מקום לבחון מחדש את דברי אביי במסכת כתובות.

* * *

יתכן שדברי אביי אינם מבקשים לבטא ביקורת כנגד הרב שנמנע מלהוכיח את בני עירו. לדעת אביי רב הנמנע מלהוכיח את בני עירו מחשש שמא הדבר יוביל להיווצרות יחסי איבה נוהג כדין וכהלכה, שכן "אל תוכח לץ פן ישנאך" (משלי ט, ח)⁷. אם נשים לב, הסוגיא בכתובות שם עוסקת בזהירות הנדרשת מהדיין שלא ישב בדין בעניינו של אחד מאוהביו או שונאיו. מתוך הקשר הסוגיא מובנים דברי אביי לא כהטלת ביקורת על רב שנמנע מלהוכיח, אלא כדיון באחת מהשלכותיה של הנהגה רבנית מאירת פנים שכזו - יכולתו של רב העיר לשמש כדיין בסכסוכים שבהם מעורבים בני עירו⁸.

6 דברי אביי על שנאת בני פומבדיתא לרבם, באים כהמשך למימרתו של רב כי "מהספדו של אדם ניכר אם בן העולם הבא הוא אם לאו", כאשר כוונתו לומר שתגובת הקהל הנאספים בשעת הלוייה מלמדת על מעלתו הרוחנית של הנפטר: "שאם כשר היה, הכל בוכין עליו ומורידין דמעות, ומספרים שבחו", כלשון רש"י שם. אביי חושש שהשנאה כלפי רבה תוביל לכך שאף אחד לא יבכה בלכתו.

7 ראו את דברי המהרש"א בחידושי אגדות על אתר, שמוסיף ומבהיר: "ורובן וסתם בני מתא לאו חכמים הן", (מהרש"א, כתובות קה, ב ד"ה "דמרחמין ליה בני מאתיה"). ביבמות (סה, ב) למד מכאן רבי אבא שחובה שלא לומר דבר שאינו נשמע.

8 לדברי אביי אהבת בני העיר אינה מסנוורת את עיני הרב, ואינה מונעת ממנו לדונם דין אמת, כל שברורה בעיניו העובדה שאהבתם נובעת מכך שהוא נמנע מלהוכיחם: "ותלמיד חכם שבעיר

אמנם יש עוד לברר נקודה מסוימת בדברי אבי: איך ניתן להסביר שהכלל "כל מי שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו" נאמר אף ביחס לקהילת רמאים כבני פומבדיתא? מה ההגיון לחשוב שדעתם של "בריות" שכאלו מגלה ומעידה על "רוח המקום"?⁹ ניתן היה להסביר שהערך האמיתי בכך שרוח הבריות נוחה מהחכם הוא שההערכה לחכם תגרום לכך שה"בריות" יתקרבו בזכות זאת אל התורה¹⁰. אמנם התוספות יום טוב במסכת אבות שם מבאר זאת כפשוטו: רוח הבריות משקפת במישרין את רוח המקום, שכן "רוח הבריות הוא רוח המקום... דכתיב [יחזקאל לו, כז] "ואת רוחי אתן בקרבכם"¹¹. אמונה זו בקדושתם של

שצרכי העיר מוטלין עליו... אף על פי שאוהבין אותו בני עירו... אינו נמנע מלדונם, שאין אהבתם אותו אלא שאינו מוכיחם כל כך בקושי ובדברים המכאיבים, ומניח מקום לשלום", דברי המאירי על אתר (אמנם ע"י בדברי המאירי בבא מציעא לא, ב שפירש את דברי אביי באופן אחר). יש להוסיף עוד, שאביי מבקש לומר שאמנם "כל שרוח הבריות נוחה הימנו רוח המקום נוחה הימנו", אך לשם כך עליו לרכוש את אהבתם בדרך חיובית, בכך שיתנהג עם סובביו בהתאם למידותיו של הבורא, אין לראות מעלה גדולה במי שהאהבה כלפיו נובעת אך ורק מכך שהוא נמנע מלהוכיח..

9 שהרי יש מקום לפרש ש"הבריות" המוזכרות במשנה אינן אלא תלמידי החכמים: "ומה שאמרו במשנה כל שרוח הבריות לא כווננו להמוני עם ואספסוף... כי אם לשרידי ואצילי עם זקני הדור הם הנקראים באמת בריות... וברוח אנשים כאלה דברה המשנה, ואם רוח אנשים כאלה נוח מן האיש זהו נחמד למעלה", יערות דבש, חלק שני. בדרך זו פירש האלשיך את מימרת בן זומא "איזהו המכובד - המכבד את הבריות", "שידוע שלא אמר המכבד את הבריות רק על מכבד את הצדיק, ולא את אשר לא נאה לו כבוד", תורת משה, ויקרא, כא, ט. וכך אמנם פירש רבי יעקב עמדין את כוונת המשנה בספרו מגדל עז (עליית האהבה פרק י). והוכיח כן מהעובדה שבני פומבדיתא שנאו את רבה המוכיחם. והשווה לדברי רי"ח זוננפלד בשלמת חיים (עניינים שונים, ר): "נראה הא דרוח הבריות וכו' היינו בסתם, אבל במקום שאנו יודעים סיבה לדבר לית לן בה".

10 יש שפירשו את כוונת דברי אביי במסכת יומא כאפשרות זו, וראו לדוגמא בפירוש הרשב"ץ במגן אבות: "בא להזהיר האדם שיהיה אהוב למטה, ולא שהאהבה היא חשובה כל כך, אלא שמתוך שיהיה אהוב למטה יהיה אהוב למעלה, לפי שהשם הוא מתקדש על ידו. ודבר זה פירושו חכמים באחרון מיומא...". אולם מדברי אביי במסכת ברכות שהקדים את ה"אהוב למעלה" ל"נחמד למטה", נראה שניתן לדייק שאין חשיבות ה"נחמד למטה" תלויה במה שהוא מביא את האדם להיות "אהוב למעלה" אלא ששניהם באים במקביל. וראו בפרקי משה על אבות פרק ו בפירוש "הל"א מתוך המ"ח דברים שבהם התורה נקנית": "שהיה אוהב את המקום ואוהב את הבריות, כי זה תלוי בזה, כמו שביארנו במאמר רבי מאיר כי מי שאוהב את המקום אוהב את הבריות שהם מעשי ידיו".

11 תוספות יום טוב, אבות ג, י. יש שפירשו כי תפישה מעין זו היא שעומדת מאחורי טענת בן זומא (אבות ד, א) שניתן להוכיח שהמכובד הוא זה שמכבד את הבריות, מכח הפסוק "כי מכבדי אכבד ובזוי יקלו", וכפי שהסביר הרמב"ן בספר אמונה ובטחון: "קרא מכבדי הבריות מכבדיו, לפי שנאמר כי בצלם אלהים עשה את האדם".

כל הבריות בישראל, כולל הרשעים, מסבירה את קביעתו של ריש לקיש כי אף הריקנים שבישראל מלאים מצוות כרימון¹², ושאש הגיהנם לא תשלוט בהם¹³. אמירה חריפה עוד יותר בכיוון זה מובאת בגמרא בשם ר' זירא, שאפילו הבוגדים, כלומר הרשעים שבישראל, נחשבים כצדיקים¹⁴. הגמרא מלמדת שמתוך השקפה זו דאג ר' זירא לקרב את הבריונים שגרו בשכנות¹⁵, בניגוד לדעת חבריו שהתרעמו והקפידו עליו¹⁶.

לדעת מרן הרב קוק קפידתם של חכמים על הנהגתו של ר' זירא לבשה צורה אלימה של ממש בסעודת הפורים הידועה, שבמהלכה קם רבה ושחט את ר' זירא. הרב קוק הסביר שהרקע לזה היה מחלוקת החכמים החריפה שבין רבה שמוכן היה שכל בני עירו ישנאו אותו על תוכחותיו, לבין עמדת אביו ור' זירא מאידך¹⁷.

לאור הדברים ראוי לתת את הדעת לפרט מפתיע בסיפור מותו של רבה. הגמרא בבבא מציעא מספרת שרבה נזקק לברוח מעירו פומבדיתא בעקבות הלשנה נגדו לשלטונות. תורתו של רבה לא רק שלא הביאה את בני פומבדיתא לרצות להידיבק בדרכיו, אדרבא, מתוך צרות עין בהצלחת הישיבה בראשה עמד הלשינו עליו ובכך

12 סנהדרין לו, א.

13 חגיגה כז, א.

14 ראה בפסיקתא זוטרטא, בראשית פרק כז: "וירח את ריח בגדיו. אפילו בוגדים רשעים שבישראל צדיקים הם, שנאמר ועמך כלם צדיקים". ובתורת חיים סנהדרין לו, א ד"ה אל תיקרי בגדיו "מכפלה הרימון רקתך לא שמעינן רשעים, דרקה היינו שהוא ריק מתורה ומצות ומכל מקום אינו פושע לעבור עבירה, לכך מייתי לה מריח בוגדים דהיינו רשעים".

15 השוו לדברי ריש לקיש (חולין צב, א) שקבע שעל תלמידי החכמים להתפלל על שלומם של עמי הארץ, שכן עם ישראל מהווה אחדות אחת על כל מחלקותיו: "אמר רבי שמעון בן לקיש: אומה זו כגפן נמשלה, זמורות שבה - אלו בעלי בתים, אשכולות שבה - אלו תלמידי חכמים, עלין שבה - אלו עמי הארץ, קנוקנות שבה - אלו ריקנים שבישראל; והיינו דשלחו מתם: ליבעי רחמים איתכליא על עליא, דאילמלא עליא לא מתקיימן איתכליא".

16 הנהגתו של ר' זירא עמדה בניגוד מוחלט למסופר על ר' מאיר ועל אבא חלקיה שהתפללו אף הם על הבריונים שבשכונותם - תפילה שימותו, ראו ברכות י, א; תענית כג, ב.

17 "למה רבה כ"כ כעס על רבי זירא בשכרותו עד ששחטו? והשיב מרן הראי"ה: אולי היו חלוקים רבי זירא ורבה בהנהגותיהם. שרבי זירא היה מקרב את הפושעים הכי גדולים, כדאיתא בסנהדרין... ורבה חלק על דרך זו ולא סבר כמותו, ע"כ ביום פורים שחטיה. והוסיף מרן הרב זצ"ל באוזני תלמידו: ואני כנראה אחוז במידת רבי זירא לקרב גם הרחוקים לתורה ומצוות, ורמז לזה: רבי זירא - הם אותיות דר"ת זה רבי אברהם יצחק. וכדרך שכעסו רבנן על רבי זירא, כמסופר שם בגמרא, כך כועסים עלי ג"כ ת"ח שאינם מבינים את הנהגתו". עי' 'הנשקפה כמו שחר', פרק ט.

מובא בקישור: <http://www.yeshiva.org.il/midrash/shiur.asp?id=10892>

הביאו למותו¹⁸. על פי המסופר בגמרא שם רבה נפטר מחוץ לעיר, כך שבני פומבדיתא כלל לא נכחו בהלווייתו, ורק בני הישיבה ואביו ורבה בראשם נתאספו והספידוהו במשך שבוע ימים ללא הפוגה.

אביו אם כן לא המליץ על תוכחה מאת הרב לבני המקום גם על חשבון כעסם ושנאתם, וסופו של רבה הוכיח לכאורה שהוא צדק. אולם אין ספק שעל אף שאביו חלק באופן כל כך תקיף על דרכו בהנהגה של רבה, מורו ודודו הגדול¹⁹, הוא הוקיר והעריך את תורתו, והתייחס אליו כאל רבו המובהק, והאמת והשלום אהבו.

18 ראו את דבריו של הרב בנדיקט במאמר שהוזכר לעיל.

19 על מורשתם והנהגתם הרוחנית השונה של שני החכמים רמזו חכמים באמרו: "רבה ואביו מדבית עלי קאתו, רבה דעסק בתורה חיה ארבעין שנין, אביו דעסק בתורה ובגמילות חסדים - חיה שיתין שנין", ראש השנה יח, א; יבמות קה, א.

צורבא מרבנן דרתח אורייתא מרתחא ליה (תענית ד, א). וזהו קנאת רחל, שהיתה קנאת סופרים דתרבה חכמה (בבא בתרא כא, א) הבאה על ידי רוב כעס, ורוגזיה דיעקב דאורייתא מרתחא ליה, שהוא שורש התורה, אמת ליעקב. ומכל מקום ה' יתברך אוהב משפט, ומצד הקנאה ניתן לה בן בנטילת נפשה, כמידת החומד את שאין שלו דשלו נטלו ממנו, כמו שאמרו בסוטה (ט סוף ע"א). והיא חס ושלום לא חמדה את שאין שלה, ועל כן ניתן לה מה שחמדה וילדה בנימין. אבל מכל מקום הקדוש ברוך הוא מדקדק עם הצדיקים, ועל הקנאה הגיע לה העונש דנטילת נפשה.

ר' צדוק הכהן מלובלין פוקד עקרים אות ב